

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת יתרו, תש"ע
מספר 847מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרשת יתרו – עיון בפירושו של הרב הירש

פירושו של הרב הירש לתורה נהפך לאחד מהפירושים הפופולאריים בגרמניה מיד עם פרסומו במחצית השנייה של המאה ה-19 (פורסם בין 1867 ל-1878). סגנונו הבהיר והקולח של הפירוש וכתובתו בגרמנית הפכו אותו לרווח בקרב יהודי גרמניה. את מטרתו בכתיבת פירוש תורה תיאר הרב הירש בהקדמה לפירושו לחומש בראשית: לשאוב ולתאר... אותן אמיתות, אשר עליהן מושתתת השקפת העולם והחיים היהודית, ואשר הן חוקות חיי ישראל לעולם ועד... להכרה על אודות אחידותה המלאה של הרוח המפעמת בכתבי הקודש של דבר ה', וכן להכרה שהרוח הזאת איננה נחלתם של ימי קדם שאבד עליהם כלח, אלא חיה היא איתנו בהווה, ובה תקוות העתיד של כל מאוויי האנושות.

במילים אלה העיד הרב הירש על עצמו שידע היטב את רוחות השעה, ובכלל זה היה ער לפולמוס האידיאולוגי בין היהודים לבין עצמם ובין לבין חוקרי המקרא הנוצרים, שעמדוניהם צברו תאוצה בעיקר במחצית השנייה של המאה ה-19. חוקרים אלה קראו תיגר על פירושים שהיו מובנים מאליהם בעת לימוד המקרא עד למאה ה-18 וה-19, וראו בתפישות היהודיות המסורתיות תופעה מיושנת ומאובנת.

להלן נחשוף את התמודדותו הסמויה של הרב הירש, בפירושו לעשרת הדיברות, עם טענותיהם של מבקרי המקרא בימיו, ועל ידי זה תובלט נקודה אחת מתוך העושר והמגוון שבפירושו.¹ נראה שהסיבה שפולמוסו של הרב הירש סמוי היא שפירושו היה נפוץ ופופולארי ונקרא בידי יהודים משכילים מחד ובידי שמרנים מאידך, שלא נחשפו ולא הוצרכו להתמודד עם טענותיהם של המתנגדים להם. אף על פי כן, קריאה מעמיקה של פירוש הרב הירש לתורה מגלה שהן האריכות הרבה בפירושו הן ההדגשה האינטנסיבית של נושאים שנראים טריוויאליים, אינן אלא קצה קרחון פולמוסי, אף שאינם נראים פולמוסיים במבט ראשון.

אם כן, מהן הטענות שעמן היה על הרב הירש להתמודד? היה עליו להתמודד בעיקר עם הנחות היסוד של מגמה שפשטה באירופה (בעיקר) מהמאה ה-17.² מבקרי המקרא טענו שהחומש בצורתו הסופית הוא יצירה מאוחרת. הם שללו את ההיסטוריות של סיפורי החומש ואף העלו לראשונה את ההיפותזה שההיסטוריה של עם ישראל שונה בתכלית מזו העולה מקריאה בלתי ביקורתית של התנ"ך. הנחת היסוד המשותפת לכל מבקרי המקרא שעמם התמודד הייתה שיש להטיל ספק בדבר מוצאה האלוקי של התורה ולהניח שאינה אלא יצירה אנושית.

הרב הירש ביטל ספק זה בגלוי, בין השאר במכתבים שפרסם בספרו 'אגרות צפון' כבר בשנת 1836. אך הוא מתפלמס עם טיעונים אלה באריכות גם בפרשתנו, בעיקר בפירושו לעשרת הדיברות. לדוגמה, בפירושו לפסוק "אַתָּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרָיִם" (יט:ד) כותב הרב הירש:

לא האמונה היא יסוד הכרת ה' והכרת עצמכם, שכן יש באמונה מקום לספק מה, אלא היסוד היא ידיעה איתנה ששאבתם אותה בעצמכם באמצעות החושים שלכם. באותו לשון עצמו אומר הכתוב (להלן כ:יט): "אַתָּם רְאִיתֶם פִּי מִן-הַשָּׁמַיִם דְּבַרְתִּי עִמָּכֶם" – וכוונתו לעובדת ההתגלות של ה' במתן תורה. על שני עמודי אמת אלה עומדת כל היהדות: יציאת מצרים ומתן תורה. שניהם עומדים לגמרי על יסוד ההתנסות העצמית ותפישת החושים, ויסוד זה מוציא מכלל אפשרות כל אשליה, שהרי עיניהם של שישים ריבוא ראו בעת ובעונה אחת. שני עמודי האמת יש להם אפוא חזקה גבוהה ביותר של וודאות, והם חורגים לגמרי מתחום ההשערה והאמונה גרידא. הם שייכים

¹ העיסוק בשאלה באיזו מידה, אם בכלל, התמודד הרב הירש עם ביקורת המקרא בפירושו, הוא בדרך כלל באמצעות השוואת פירושו לתורה עם פירושו של הרד"צ הופמן (1843-1921) לתורה. בהשוואה זו בולטים מאוד ההבדלים שבין הפירושים. הטענה הרווחת היא שאם רד"צ הופמן כתב פירוש בעל אופי פולמוסי, הרי הרב הירש בפירושו נמנע מכך.

² בין הדמויות הבולטות שתורמו להתפתחותה של התפישה הביקורתית נזכיר את שפינוזה במאה ה-17, את אייכהורן בראשית המאה ה-19, את ואטקה במחצית השנייה של המאה ה-19, ובעיקר את דה-וטה, הרדיקלי שבחוקרי המקרא הביקורתיים בדורו (1806-1882).

לתחום הדעת, ולכן עובדות הן שאינן ניתנות לערעור. הם וודאיים כשם שוודאית הוויתנו אנו והוויתו של עולם החושים החיצוני, ועלינו לעשותם אבני פינה לכל דעת ולכל מחשבה".³
 על רקע זה מובנת חשיבות דבריו בהמשך (פירושו לפרק יט: ו-ט):

הן תורת ישראל היא החוק היחיד שלא יצא מתוך העם, שאותו נועד לכוונן. הן היהדות היא ה"דת" היחידה שלא יצאה מליבם של בני-אדם, המוצאים בה את היסוד הרוחני לחייהם... התנגדות זו של העם, שאליו ירדה התורה... היא ההוכחה המהימנה ביותר למקורה האלוקי... לא מתוך העם יצאה התורה, אלא לעם היא ניתנה, ורק לאחר מאבק של מאות בשנים כבשה התורה את ליבות העם והפכה אותו לנושא דגלה במהלך ההיסטוריה.⁴
 הנחת יסוד אחרת של בעלי התפישה הביקורתית המקובלת הייתה שחומש דברים נכתב ונערך לאחר שאר הספרים. נראה שהרב הירש מכיר לא רק את הטיעונים של המבקרים, אלא גם את הוכחותיהם הנסמכות בעיקר על ההבדלים בסגנון ובניסוח של חומש דברים בהשוואה לשאר החומשים. זאת כנראה הסיבה שהרב הירש מדגיש פעמים רבות בפירושו לחומש דברים שחומש זה נכתב על ידי משה מפי ה' מאוחר משאר החומשים, ערב פטירתו. על רקע זה יש להבין את פירושו של הרב הירש לעשרת הדיברות שבדברים (ה: ו-יח):

כך יובן שמחשבותיו ורגשותיו של משה לא אפשרו להפסיק ב"בנים" על מנת להוסיף את ה"שלושים" כרעיון חדש, אלא הוא העדיף לצרף בנים, נכדים ונינים ע"ו ו החיבור... משה הוסיף מטעמיו.
 בדברים אלה מייחס הרב הירש את לשון עשרת הדיברות כפי שהיא לפנינו למשה בעצמו, ערב הכניסה לארץ.
 על פניית העם למשה לאחר מעמד הר סיני בבקשה "דַּבֵּר-אִתָּה עִמָּנוּ" (כ: טז), כותב הרב הירש:

"דַּבֵּר-אִתָּה עִמָּנוּ... וְאַל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱ-לֹהִים". במאמר זה הם קובעים, כי ה' דיבר עמם כדבר איש אל רעהו. התנסות עצמם בעובדה הזאת היתה עיקר מטרתה של ההתרחשות שחולל אותה ה'. נסיון העם כולו עשה את הדיבור של ה' אל בני האדם לעובדה ממשית. בכך הובטחה אמיתת ה"התגלות" מפני כל מעשי תעתועים, שבהם משתדלים להפוך את התגלות ה' אל האדם להתגלות ה' מתוך האדם, את התגלות ה' אל משה להתגלות ה' מתוך ליבו של משה, ובכך הופכים את ההתגלות לאי-התגלות. דבר ההתגלות רשום בכתב אמת על כל פרשה ופרשה מדברי התורה הזאת: "וידבר ה' אל משה לאמר".

חזית אחרת, חשובה לא פחות ממבקרי המקרא, הייתה התנועה הרפורמית (למשל אברהם גייגר, ממנהיגי התנועה הרפורמית). כאן קושר הרב הירש בין מוצאה האלוקי של התורה שבכתב ומוצאה של התורה שבעל פה. לפיכך, בפרשנותו לתורה קושר הרב הירש בין קיום המצוות על כל פרייהן – פרשנות הנסמכת על העיון התלמודי, פסיקות הראשונים ולעתים גם אחרונים, כדי להפריך את האבחנה של הרפורמים בפירושיהם בין התורה שבכתב והתורה שבעל פה. לכן הוא עוסק בפירושו באחדותה של התורה שבעל פה עם התורה שבכתב ומחיל על שתיהן כמקשה אחת את מושג ההתגלות. הרב הירש חוזר ומדגיש (בפירושו לתורה ובכתביו) שאמנם היה אירוע חד פעמי שבו הייתה התגלות חד פעמית בעל פה, ובה נמסרו כל פרטי המצוות שבהן מחויב עם ישראל. בדרך זו מדגיש הרב הירש את מקורה האלוקי של ההלכה בכל היקפה, והדגשה זו היא המפרידה בינו ובין מגוון זרמי המחשבה הרפורמית. הדגשה זו אף משמשת יסוד ליחסו השלילי ל"חכמת ישראל". בדרך זו התמודד הרב הירש עם ההנחה הרפורמית הדוגלת ביחס דינמי לעולם ההלכה. לדוגמה, בפירושו לפרק כ: י:

אנשים תועים ומטעים חתרו תחת כל חוקת השבת ועיוותו את כל מושג השבת, בפרשם "מלאכה" כעבודה ועמל. הם פתחו בהכחשת השבועה שנשבעו אבותינו בסיני, ובמקום להיות נאמנים לשבועה – "להתאים את החיים לתורה" – הכריזו על סיסמא חדשה לתקופתם: "להתאים את התורה לחיים".

נראה שהבניין הביקורתי שנבנה במאה ה-19 עודנו עומד על תלו במידה רבה. על כן פירושו של הרב הירש לתורה רלוונטי היום לא פחות מבעבר, ומשום כך זוכים רעיונותיו של הרב הירש למקום של כבוד, גם אלה העולים מהפולמוסים שבפירושו לתורה.

ד"ר טובה גנזל

המדרשה לנשים והמחלקה לתנ"ך

³ וראו את אריכות הדברים בפירושו לפסוקים העוסקים במתן תורה, דברים ד: ט ועוד.

⁴ וראו את האריכות בפירושו לפסוקים נוספים בפרשת יתרו: ט, כ-כה; כ: ב, ה, י, יב, יד, טז, יט.